

AZƏRBAYCAN MAHALLARININ TARİXİNDƏN

Mətanət Əliyeva e.i.

Teymur Əliyev e.i.

AMEA Gəncə Bölməsinin Diyarşünaslıq İnstitutu

E-mail: metanet_aliyeva_2016@mail.ru

S on iki əsrdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş etnik təmizləmə və soyqırımı siyasəti nəticəsində xalqımız milli faciələr, ağır məhrumiyyət və məşəqqətlərlə üzləşib. Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən belə qeyri-insani aktlar nəticəsində soydaşlarımız indi Ermənistan adlandırılan ərazidə min illər boyu yaşadıkları doğma torpaqlarından didərgin salınaraq kütləvi qətl və qırğınlarla məruz qalmış, azərbaycanlılara məxsus minlərlə tarixi mədəni abidə və yaşayış məskənləri dağıdılıb viran edilmişdir.

Erməni millətçiləri tərəfindən xalqımıza qarşı aparılan soyqırımı və təcavüz siyasətinin iki yüz ildən artıq tarixi var. Məqsəd azərbaycanlıları sıxışdırıb çıxarmaq, həmin ərazilərdə daşnak tarixçilərinin və ideoloqlarının uydurduğu "böyük Ermənistan" dövləti yaratmaq idi. Öz mənfur və təhlükəli niyyətlərini gerçəkləşdirmək üçün onlar müxtəlif üsul və vasitələrdən, tarixin saxtalaşdırılmasından, siyasi təxribatlardan çəkinməmiş, dövlət səviyyəsində davakar millətçiliyi, separatizmi və qonşu xalqlara qarşı təcavüzü dəstəkləmişlər. Bu məqsədlə də ayrı-ayrı ölkələrdə "milli-mədəni", dini, siyasi və hətta terrorçu təşkilatlar quraraq erməni diasporunun və lobbisinin imkanlarını səfərbər ediblər.

I. Qərbi Azərbaycandan köçən ilk qaçqınlar.

Qədim tarixə və minillik adət-ənənələrə malik Azərbaycan xalqı əsrlərböyü bir çox haqsızlıqlara, xəyanətlərə, kütləvi qətləmlərə və repressiyalara düçar olub. Hələ I Pyotrun vaxtından aparılan regionun erməniləşdirilməsi siyasəti sonralar da istər çar Rusiyası, istər sovet rejimi tərəfindən məqsədlə şəkildə İravan, Qərbi Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ bölgəsinə ermənilərin köçürülməsi ilə vüsət aldı. Dənizdən-dənizə "böyük Ermənistan" yaratmaq ideyasında olan ermənilər rusların dəstəyi ilə bu siyasəti həyata keçirmək üçün xalqımızın başına bir çox bəla və müsibətlər gətirmişlər. Azərbaycanda 4 dəfə qırğın və deportasiya siyasəti həyata keçirilib.

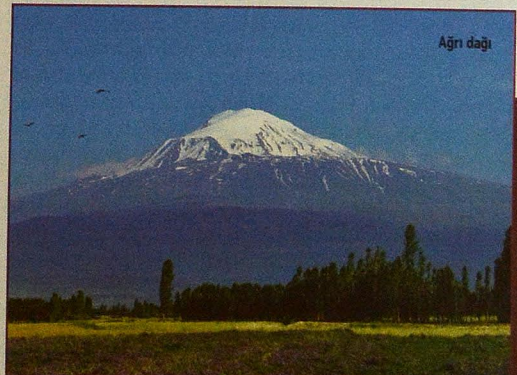
– 1905–1906-cı illərdə azərbaycanlıların kütləvi qətləmi;

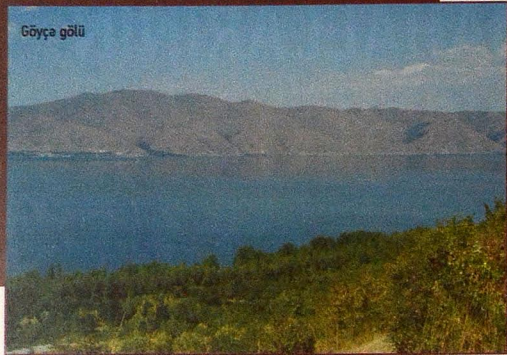
– 1918-ci il qırğınları. Türk ordusunun başında gələn Nuru paşa hadisələrin daha faciəli şəkil alınmasına imkan verməyib. Kütləvi qətl və deportasiya nəticəsində Qərbi Azərbaycandakı Borçalı mahalı ləğv edilərək Gürcüstan SSR-ə, İravan, Dərələyəz, Göyçə, Vedibasar, Zəngəzur mahalları isə Ermənistan SSR-ə birləşdirilib;

– 1948–1953-cü illər deportasiyası isə Stalinin əmri ilə həyata keçirilib.

– 1988-ci ildən başlanan kütləvi qırğın, soyqırımı, repressiya Qərbi Azərbaycan və Dağlıq Qarabağın tamam işğalı ilə nəticələndi. Deportasiya nəticəsində 1 milyondan artıq azərbaycanlı "qaçqın və məcburi köçkün" adını daşımağa məhkum olunaraq vətəndən vətənə pərən-pərən düşdü.

Hələ deportasiyadan əvvəl SSRİ rəhbəri M.Qorbaçov deyirdi ki, İrəvanda 60% azərbaycanlı, 40% erməni yaşayır. Elə ilk qaçqınlar da məhz 1988-ci ilin fevral ayında İrəvandan köçən azərbaycanlılar oldu. Ermənistan SSR Ali Sovetinin qərarı əhaliyə çatdırıldı. "Qarabağ Azərbaycan SSR-dən alınsın, Ermənistan SSR-ə verilsin". Bütün baş verən hadisələrin ssenarisinin arxasında Qorbaçov və onun erməni köməkçisi Şahnazaryan dururdu. Bu qərardan sonra Basarkeçər (Vardenis) rayon partiya komitəsinin I katibi Yenqayan iclas çağıraraq bildirdi ki, 1 həftə müddətində Göyçə mahalı boşaldılsın, əks halda hərbi müdaxilə olacaq. Məcbur qalan xalq 1988-ci ilin oktyabr ayında isti ocaqlarını, ata-baba yurdlarını tərk etməyə başladı. Ümumilikdə Qərbi Azərbaycandan 250 min (Göyçə mahalından 65 min nəfər) dinc əhali deportasiyaya uğradı. Köçən əhali Dağlıq Qarabağda məskunlaşmaq istəsə də, o vaxtkı hakimiyyət buna icazə vermədi. Ayaqyalın, başıaçıq, evsiz-eşiksiz insanlar məcburi şəkildə

internat məktəblərində və çadırlarda yaşamağa məcbur oldular.

Qərbi Azərbaycan – Göyçə, Zəngəzur, Dərələyəz, Vedibasər, Borçalı və İrəvan daxil olmaqla 6 mahaladan ibarətdir.

Göyçə mahalı

Qədim oğuz-türk yurdu Göyçə mahalı... Səsi-sorağı hələ miladdan 4000 il əvvəl Hürriylə qoşa çəkilən, miladdan sonra oğuz türklərinin sənət məbadgahı sayılan ulu Göyçə! Dədə Qorqud qopuzuna ilham, Qaraca Çoban qətiyyətinə güc verən əranlar, müdriklər, mərdlər, mərdanlar məskəni, yaşıl xalatlı, ağsaçlı ulu Göyçə... Əmir Teymurlara, Şah Xətəilərə, Şah Abbaslara, Nadir şahlara meydan verən, Koroğullara qalalar yapan, onların şəninə əfsanələr, nağıllar, dastanlar yaradan "qüdrətdən səngərli qalalı" Göyçə!

Sən necə oğullar yetirmədin?! Sən nə səfərlər sürmədin, hansı balaları görmədin?! Bütün müsibətlərinə sinə gərən ən dayanatlı övladların oldu. Əsas mətləbə keçməzdən əvvəl türk dünyasının saz-söz məbadgahlığını anıb cəlalın önündə baş ayıram. Miskin Abdalın, Ozan Heydərini, Şımpırlı Sevgilinin 400–500 illik əbədiyaşarlıqlarına söykənilib göyçözlü Göyçə gölünün şəffaf sularında durulanıram. Bütün dövrlərin ustası kimi əbədiyyət qazanan Aşıq Alını, Sazın-sözün ilahi nurundan günəşə çevrilən Dədə Ələsgəri ehtiramla xatırlayıram, böyük qürur duyuram! Mənim ulu Göyçəm, fəxr edirəm ki, bəşəriyyətə, türk dünyasına nəhəng elm, mədəniyyət xadimləri, qəhrəmanlar, sarkərdələr, aqillər, müdriklər vermisən. Tarixin pozulmaz sahifələri gözələrin önündə canlanır. Hətəm səxavətli Səməd ağa, loğman Hacı Nağı, 5 dil bilən, yüksək savada malik Mirzə Bəylər, Peterburq akademiyasında təhsil almış şair Hacı Əliş ağa, Mir Məcid İrəvanlı, Əli bəy Abdullabəyovlu, Abbas Məzənov, Qəşəm Aslanov, Mənsurlu Mənsur, "Təraqqi" medalı Ramiz Şabanov, "Vətən uğrunda", "Vətənə xidmətə görə" medalı Faiq Şabanov, şair Məcnun Göyçəli, Belqrad Dövlət Kənd Təsərrüfatı Akademiyasının professoru Firudin Cəlalzadə, polkovnik Nofəl Məhərrəmov, general-mayor Rüstəm Musayev, akademik Əhliman Əmiraslanov, Zəki İslam, Alqayit kimi daha neçə-neçə ziyalılar, vətən övladları ad qoymuşlar. Dövrün, zamanın fəvqünə yüksəlmiş qəhrəmanlar, alimlər, dövlət xadimləri, şairlər, əl ağsaqqalları ilə həmişə fəxr etmiş, qürur duymuşlar.

Ermənilər azərbaycanlı ziyalılara və əhaliyə qarşı daim əngəl törətməyə səy göstərirlər, kəndlərdə tikinti-abadlıq işlərinin aparılma-

sına, mədəniyyətin, səhiyyənin, təhsilin inkişafına müxtəlif yollarla mane olurdular. Məqsəd camaatı sıxışdıraraq narazı salmaq, onların köçüb getməsinə zəmin yaratmaq idi.

Bu gün düşməni işğalına məruz qalan, qürbət həsrəti çəkən qərib Göyçəmiz! Vaxtilə yaylaqlarında Eldar, Gəncə, Şəmkir, Tovuz, Qazax, Qarabağ elliərinin camaatı yaylayan, at kişnərtisindən, qoyun-quzu mələməsindən, igid nərəsindən, qız-gəlin qəhqəhəsindən, tütək səsinədən bir qələbəlik duyulan Göyçə mahalı...

Göyçə mahalı bir rayon olmaqla 36 kənddən ibarət idi. Basarkeçər (Vardenis) rayonu 1918-ci ildə yaradılıb. Əhəlinin yarısından çoxunu Suriyadan və Anadoludan köçən ermənilər təşkil edir. Rayonda 4 məktəb fəaliyyət göstərirdi ki, bunun da hamısında erməni şagirdlər təhsil alırdı.

Kəndlərin adları: Babacan, Gödəkbulaq, Qarayaman, Pəmbək, Aşağı Zağa, Qaraqoyunlu, Dərə, Yarpızlı, Qayabaşı, Göysu, Subatan, Sarıyaqub, Günəşli, Qızılvergi, Qoşbulaq, Şişqaya, Yuxarı Zağa, Ağkilsə, Bala Mərza, Qırbulaq, Nərimanlı, Böyük Mərza, Daşkənd, Zərzibil, Kərkibaş, Yuxarı Şorça, Zod, Qanni, Aşağı Şorça, Canəhməd, Çaxırlı, Norakert (sırf erməni kəndi), Ağyoşu, Tüstülü, Kəsəmə, Şişqaya. Rayona ən yaxın kənd Qırxbulaqdır ki, 1918-ci ildə tamamilə erməniləşdirilib. Qızılvergi, Yarpızlı, Böyük Mərza kəndlərinin də yarısı diğərlərdən ibarətdir. Norakert (Yeni kənd) adlanan məntəqə isə ermənilər tərəfindən salınıb.

Göyçə mahalındakı kəndlərdə əgər bir məktəb vardsa, yarısında azərbaycanlılar, yarısında isə ermənilər təhsil alırdı, əgər 2 məktəb vardsa, biri azərbaycanlıların, digəri ermənilərin idi. Burada iki dil tədris edilirdi – rus və erməni dilləri. İngilis dilinin tədrisinə isə 1985-ci ildən başlandı. Böyük Mərza da iki, Qannıda bir məktəb vardı. Çaxırlı, Tüstülü kəndlərində fəaliyyət göstərən 1 məktəbdə şagirdlərin yarısı erməni, yarısı azərbaycanlılardan ibarətiydi. Yarpızlı, Qızılvergi, Qırbulaqda sırf erməni məktəbləri fəaliyyət göstərirdi. Sarıyaqub kəndində tanınmış Miskin Abdal ocağı vardı ki, Şah İsmayıl Xətai tərəfindən ziyarət olunmuşdur. Böyük şair-fatehin öz xətti ilə yazısında deyilir: "Mən bu ocağı ziyarət etdim". O cümlədən Daşkənd kəndində "Seyid Bayram ağa" ocağı vardı. Hər iki ocaq Göyçə camaatının inandığı və tapındığı ziyarət yerləri olmuş və bu gün də göyçəlilər həmin məkanlara and içirlər.

Ulu vətən – "Göyçə" adlı torpağım,
Düşmənlərə daş inadlı torpağım,
Qara bəxtli, şirin dadlı torpağım,
Qan duyğulu xeyallara dalıbsan.

(Alqayit)

İllərdən bəri hazırlanan erməni xayanəti 1988-ci ildə öz kulminasiya nöqtəsinə çatdı. "Qarabağ bizimdir" deyib mitinqlər, nümayişlər keçirən daşnaklara cavab olaraq Azərbaycan türkləri 1988-ci ilin iyununda Şorçada etiraz toplanmalarına başladılar. Göyçə mahalının Şorça kəndində ermənilər əleyhinə aparılan mitinqə ovxatlı kolxoz sədri Abbas Mozanov rəhbərlik edirdi. Krasnoseloda yaşayan ermənilər maşınlarla doluşub İrəvana götürüldülər və belə bir şeyə yaydılar ki, türklər silahlanıb bizi qıracaqlar. Əslində, heç bir silahlanma yox idi. Çox təəssüf ki, o dövrdə Azərbaycan rəhbərliyi öz haqlarının müdafiəsinə qalxan insanlara dayaq durmadı. Əsarətdə

qalmış Qərbi Azərbaycanın bütün obalarında olduğu kimi, Göyçə mahalında da hünərli adamların min illər boyu yaratdıqları abidələr erməni quldurlarının vəhşiliyinə qurban getdi. Həmin abidələr, ulularımızın uyuduqları məzarlar tapdaq altında nicat gözləyir.

Göyçə mahalından məcburi qaçqın düşən əhəli Bakı şəhərində məskunlaşdırıldı. Köçkünlər İsmayilli, Zaqatala, Gəncə və Göygöl ərazilərinə də köçürüldülər. İndi göyçəlilərin böyük hissəsi Nizami bəbaminin, Məhsəti nənəminin ocağı Gəncə şəhərində yaşayır. Bu qədim məkan Qərbi Azərbaycandakı ev-əşiyindən, ata-baba yurdundan köçən əhəlinin pənah və güman yeridir. Tarixin çoxəsrlik kəşməklərini, dağıdıcı müharibələrini gördən Gəncə müstəqil ölkəmizin inkişafı kontekstində özünün çiçəklənmə dövrünü keçir.

Nənəmin qeydləri: 1948–1953-cü illər deportasiyası zamanı köçən göyçəlilər İmamzadə ətrafında Samux düzənliyində çadır binələrində yaşamışlar.

Dərələyəz mahalı

Qədim türk-oğuz məskəni sayılan Dərələyəz mahalı hazırda iki rayonu – Yeğeqnədzor (Keşkənd) və Əzizbəyov (Vayk) rayonlarını əhatə edir. Lakin Dərələyəz mahalı tarixən Naxçıvan xanlığına tabe olduğu vaxt bundan da geniş ərazini birləşdirirdi. Belə ki, Azərbaycanın hazırkı Şərur rayonuna daxil olan Axura, Həməzəli, Həməzəki-Dizə, Yaycı, Çağazır, Danzık, Həzvus, Günnüt kəndləri, həmçinin Ermənistanın Vedi rayonunun Çanaxçı, Hortun, Bağçacıq, Cəfərli, Qaşqa, Keşiş viranı və bezi digər kəndlər də həmin vaxt Dərələyəz mahalına daxil idi. Şərur-Dərələyəz mahalı (qəzası) İrəvan quberniyasına daxil edildikdən sonra isə bu kəndlər Şərur və Vedi ərazisinə qatıldı.

Əlavə edək ki, uzun müddət Dərələyəz mahalı ilə Şərur bir inzibati bölgüyə aid edilmiş və gah Naxçıvan əyalətinin, gah da İrəvan quberniyasının "Şərur-Dərələyəz" qəzası adlandırılmışdır.

Türk-oğuz yurdu olan Dərələyəz 1920-ci ilə qədər Azərbaycanın tərkibində idi. 1920-ci il noyabrın 29-da Ermənistan SSR yarananda rus sovetləri və erməni daşnaklarının, xüsusən türk düşməni Stalin, Mikoyan köməyi və təkidi ilə Azərbaycanın Zəngəzur, Göyçə, Qaraqoyunlu mahalları ilə birlikdə Dərələyəz də əlimizdən alınmış Ermənistanə verildi. 1931-ci il oktyabrın 15-də Dərələyəz Ermənistan hökuməti tərəfindən 2 rayona – Keşişkənd (Keşkənd, Yeğeqnədzor)

Ədəbiyyat:

1. Həsən Mirzə, "Həni o səndəki el, Dərələyəz!". Elm, 2007.
2. Məcnun Göyçəli. "Göyçə mahalı". Bakı, 2000.
3. Fərman Kərimzadə. "Xudafərin körpüsü". Bakı, 1982.
4. Ziya Bünyadov. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə (1989).
5. Urfan Həsənov. "İrəvan xanlığının tarixi". Şərq-Qərb, 2007.

Резюме

В статье рассматриваются социально-политические корни многолетних процессов, связанных с массовым переселением азербайджанцев из родных мест.

Ключевые слова: области, беженцы, независимость, карабахская.

və Paşalı (Əzizbəyov) rayonlarına bölündü. Dərələyəzin indiki sahəsi 2308 kv.km-dir. Bu sahədən 1134 kv.km Yeğeqnədzor (Keşkənd, Keşişkənd) rayonunun, 1174 kv.km isə Əzizbəyov (Paşalı, Vayk) rayonunun payına düşür. Keşkənd rayonu 1931-ci ildən 1935-ci ilə qədər Keşişkənd, 1935-ci ildən 1956-cı ilə qədər Mikoyan, 1956-cı il oktyabrın 12-dən Əzizbəyov, 1957-ci ildən sonra isə Yeğeqnədzor (Qamışlı dərə) adlandırılıb.

Əzizbəyov rayonuna isə 1931-ci ildən Paşalı, 1956-cı ildən Əzizbəyov, 1988-ci ildən Vayk deyilirdi. 1957-ci ildən rayonlar yenidən ayrıldı. Konfransda ermənilər Yeğeqnədzor rayonuna yenidən Mikoyanın adının verilməsini təklif etdilər. Lakin bu adı Moskva təsdiqləmədi. Bir müddətdən sonra rayona Yeğeqnədzor (Qamışlı dərə) adı qoydular. Paşalı rayonu isə yenidən Əzizbəyov kimi çağırıldı. 1991-ci ildə Əzizbəyovun adını götürüb rayona Vayk adı verildilər.

Dərələyəz mahalı 9 rayonu – Şərur, Sədərək, Babək, Şahbuz, Kəlbəcər, Vedi (Ararat), Qaranlıq (Martuni), Basarkeçər (Vardenis), Qarakilsənini (Sisyan) əhatəsində yerləşir, çox böyük əraziyə malikdir.

Dərələyəz mahalı yüksək dağ silsilələri ilə əhatələnib. Onun ətraf və sərhədlərində Ağmanqan, Əyricə, Selimin gədiyi, Şahabbas, Səlimin karvansarası, Yanıqın düzü, Xartıdığın yalı, Dəmirtəpə, Qaraçı yurdu, Təzəkli, Murtuza yurdu, Soğanlı, Qaçaq qayısı, Xalacal yurdu, Versin dağı, Dikpilləkən, Bərkəndə, Əyri yol, Soyuqbulaq, Sarı yer, Muradətəpə, Keçəldağ, Qırbulaq, Qısır dağ, Quşçubələk aşırımı, Batabat və sair yüzlərlə oğuz türklərinə məxsus dağlar, yaylaqlar, aşırımlar, yollar vardır.

Arpa çayının iki böyük qolu mənbəyini Dərələyəzin sərhədlərindən götürür, Şərur ərazisində Araz çayına tökülür. Dərələyəz yeraltı və yerüstü sərvətləri ilə də zəngindir. Burada böyük ehtiyatlara malik qızıl, gümüş, molibden, zəy yataqları, böyük meşəliklər, bütün növ meyvə bağları vardır. Maldarlıq-qoyunçuluq, taxılçılıq, arıçılıq, tütünçülük, xalçaçılıq, quşçuluq geniş şəkildə inkişaf etmişdir. Qafqazı qarış-qarış gəzən, bölgənin tarixi, coğrafiyası, toponimləri haqqında sanballı kitab yazan, mahala yaxından bələd olan İ.Şopen yazır ki, Dərələyəz Qafqazın İsveçrəsidir. ♦

Summary

In article researched the problem of socio-political problems of our citizens, and their urban problems from the native lands.

Key words: districts, troubles, freedom, Karabagh problem.